

Köttner, Mojmír

Realizace principu komplexnosti v marxisticko-leninské sociologické teorii

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1982, vol. 31, iss. G26, pp. [9]-23

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111372>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MOJMÍR KÖTTNER

REALIZACE PRINCIPU KOMPLEXNOSTI V MARXISTICKO-LENINSKÉ SOCIOLOGICKÉ TEORII

K velmi významným metodologickým problémům v marxisticko-leninské teorii patří i formování stanoviska vědeckého přístupu při řešení společenskovědní tematiky. Přitom zejména vztah mezi marxisticko-leninskou filozofií a sociologickou teorií má svou zvláštní aktuálnost i historii. Nicméně, v této stati můžeme pominout aspekty, jež by měly podrobněji stopovat proces konstituování jednotlivých stanovisek, a zaměříme svou pozornost k tématice spíše finální: marxisticko-leninskou sociologii již evidentně akceptujeme jako význačný obor v celé soustavě socialistické vědy, čemuž odpovídá i nezbytnost historickomaterialistických východisek při konstituování této teorie. Proto se soustředíme hlavně na celkovější strukturální problémy, jak se tyto projevují v současných našich názorech, které se snaží zformovat stanovisko k obsahu marxisticko-leninské sociologie.

POKUSY O POSTIŽENÍ STRUKTURY MARXISTICKO-LENINSKÉ SOCIOLOGICKÉ TEORIE V ODSUPŇOVÁNÍ JEDNOTLIVÝCH ROVIN ODRAZU

Zákonitosti působí nejen v přírodě, ale i ve společnosti. V tom je materiální svět jednotný. Pokud se jedná o odlišnosti (zákonitosti přírodní jsou kupř. kvalitativně jiné, než zákonitosti, působící ve společnosti), je nutné registrovat nejen odlišnosti obsahové (existují zákonitosti výměny látkové, zákonitosti výrobních procesů, zákonitosti logických vztahů), nýbrž i odlišnosti co do šíře platnosti. Některé společenské zákonitosti mají kupř. obecnou platnost ve společenské realitě, tj. vyskytují se ve všech společnostech; stále platí v každém společenském řádu spjatost výroby s existencí společenského života; též zpětné působení nadstavbových prvků se projevuje konstantně atd. Takovým zákonitostem zpravidla říkáme obecné zákonitosti — a jimi se zabývá filozofie. (V případě, když se jedná o společenskou realitu a nejobecnější zákonitosti, patří tyto zákonitosti do sféry zájmu historického materialismu. Jedná se sice o jednu z nejelemen-

tárnějších filozofických pouček, ale je vhodné si ji v této souvislosti připomenout). Vedle toho však působí ve společenské skutečnosti i zákonitosti užšího charakteru; platí jen po určitou dobu (třeba v určité fázi společenského vývoje), jsou typické jen pro jeden nebo několik společenských řádů. Např. vykořisťování člověka člověkem je zákonitý společenský jev jen pro určité společensko-ekonomické formace, je to tedy jev historicky přechodný; ba dokonce určitá forma vykořisťování může být zákonitě spjata vždy jen s určitým typem společenskoekonomické formace.

Některé zákonitosti — obdobně jako je tomu v přírodě — se zde vztahují jen k některým specifickým oblastem. (Jiné zákonitosti se projevují v oblasti ekonomiky, jiné v oblasti kultury; stejně tak, jako jednotlivé oblasti, z nichž se skládá samotná kultura, mají své vlastní zákonitosti, atd.). Tyto všechny zákonitosti, vyznačující se již určitou speciálností (případně vyznačující se charakterem výjimečnosti, jedinečnosti) jsou potom základem tzv. speciálních věd. I zde je tomu obdobně jako v přírodě — snad jen s tím rozdílem, že přírodní skutečnost je druhově více členitá. Přírodu známe jako anorganický svět, vedle toho je svět organismů, který se zase dále člení svým vlastním způsobem, zatímco společnost je tvořena jen jedním druhem bytostí, uvědomělými lidmi, jejich výtvořiny a aktivním vztahem k životnímu prostředí.

Nicméně i společnost má svou vlastní typickou složitost, kterou se zase odlišuje od světa přírody. Je to prudká dynamika společenského vývoje, která — jak bude uvedeno později — je dokonce i jedním z faktorů, který znesnadňuje poznávání společenské reality. Zatímco příroda se před očima člověka mění jen nepatrně, společenská realita se mění velmi prudce, a to nejen po linii jednotlivých společenských řádů, nýbrž i v rámci jednotlivých společenskoekonomických formací. Mění se celkový projev lidí, třídní vztahy; historie je tvořena stálým sledem nových událostí a každá generace je de facto kvalitativně poznamenána svými vlastními dějinami.

Z metodologicko-gnoseologických hledisek můžeme tedy ve společensko-vědní teorii rozlišovat několik rovin, v nichž se nám společenská realita může promítat. Nejobecnější rovinou je rovina filozofická, kde objevujeme a objasňujeme zákonitosti, jež mají nejširší platnost. Při zjišťování a objasňování těchto zákonitostí se nám společenská realita promítá ve svém celku, v komplexnosti; právem proto hovoříme o makropohledu na společnost. V opačném směru se nám pak společnost projevuje zase jako množství dílčích jevů, množství detailních a velmi konkrétních procesů a vztahů.

Takový přístup ke společnosti, přístup z hlediska mikropohledu (i když mikropohledu o různé šíři vědeckého záběru a z různých hledisek), přivedl již dřívější klasifikační úsilí vědy k rozdělování společenské skutečnosti na parciální oblasti za účelem detailního zkoumání a k vytvoření specifických metod a technik výzkumu.

Uvedené přístupy se pochopitelně odrážejí i ve výstavbě marxistickoleninské sociologické teorie. Při současném strukturování marxistickoleninské sociologické teorie je však nutné také pochopit, že různé šíře společenských zákonitostí nemůže být sama o sobě důvodem ke strohému dělení („skatulkování“) jednotlivých vědních disciplín na přesně ohraničené, vymezené celky, případně jejich odtrhování od sebe.

Zákonitosti obecné i specifické existují objektivně, objektivně spolu souvisejí a ovlivňují se navzájem ve svém působení. Je proto logicky plně opodstatněné, když i v odrazech této skutečnosti budeme zachovávat tendence po komplexnosti a mezi jednotlivými vědními disciplínami nebudeme vytvářet distance. A proto i z těchto důvodů je také v souladu s logikou výstavby vědy, když historický materialismus budeme považovat za filozofii (obecnou teorii společností) i sociologii zároveň.

Z hlediska zvláštnosti společenských zákonitostí ve srovnání se zákonitostmi přírodními je kromě toho nejen možné, aby historický materialismus byl považován za filozofii i marxisticko-leninskou sociologii, nýbrž zdá se to být vědecky i nezbytné. Charakter sociální skutečnosti, její proměnlivost a dynamika v průběhu historického vývoje nutně vyžaduje, aby jednotlivé společenské jevy, společenské oblasti a stránky, byly vždy zkoumány z hlediska vývojových tendencí. Marxistická sociologická teorie nemůže proto pomíjet nejšířší souvislosti při zkoumání jakéhokoli jevu. Jak uvádí v tomto smyslu F. Zich „... každý sociální jev musí být pojímán komplexně, tj. ve všech reálných souvislostech.“¹

K tomu můžeme jen dodat, že právě souvislosti s celkovým vývojem zde mají primární význam. Každý jev byl určitým společenským vývojem podmíněn a sám zase podmiňuje další společenský vývoj. Jestliže tedy každá speciální společenská věda — má-li si zachovat důsledně vědecký charakter — musí být ve spojení s historickým materialismem jako se svým metodologickým základem, aniž by historický materialismus byl přímo její nedílnou součástí, je v případě marxistické sociologické teorie (jako komplexní společenské vědy) nezbytné, aby historický materialismus byl v ní přímo obsažen. To, co prakticky nedokázal žádný směr v buržoazní sociologii (počínaje samotným A. Comtem), tj. propojení a stálou souvislost společenské statiky se společenskou dynamikou (což je obecným základem objektivní společenské dialektiky), by mělo být v naší sociologické teorii naprosto samozřejmým, ba výchozím principem.

Konečně, jak bylo již řečeno výše, společnost se liší od přírody také druhovou jednotností. Ať již na jakémkoli stupni vývoje, vždy je tvořena lidmi, tj. bytostmi druhu *Homo sapiens*. Máme-li proto pochopit všechny proměny člověka i stávající rysy společnosti, což vše je de facto výsledkem vlastní lidské aktivity, lidského působení na přírodu a na sebe navzájem, je nutno, aby makropohled i mikropohled tvořily jeden komplexní celek. To, co ve vědeckých přístupech k přírodě není v plném rozměru možné, tj. vše pojímat v komplexnosti i parciálnosti, prakticky pro nekonečnou přírodní druhovou rozmanitost, to je právě s ohledem na druhovou jednotnost společenské reality v sociologii jak možné, tak i nutné. Nic nemění na této skutečnosti ani to, že i ve vztahu ke společenské realitě vznikají také jednotlivé společenské vědy, jež mají speciální charakter. Respektovat určité specifické aspekty je s ohledem na společenské potřeby i zde opodstatněné, avšak samo o sobě to nemůže bránit, abychom nevnikli do společenské problematiky v celkové propojenosti jednotlivých

¹ Zich F.: *K problematice předmětu marxistické sociologie a jejího vztahu k vědeckému komunismu*. (Vydáno v SAK, Praha 1978, jako nekorigovaný výtisk, str. 5).

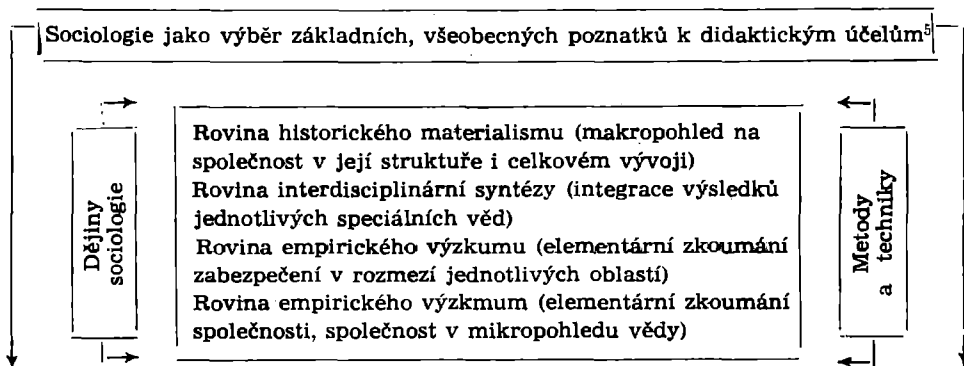
odrazů. Tak vzniká nakonec situace, že sociologický přístup ke společnosti lze sice realizovat na různých rovinách co do celistvosti nebo abstrakce, ale přitom tyto roviny nelze od sebe příkře oddělovat, aniž bychom se dopustili deformace poznávacího procesu.

Vymezit uvedené roviny, v nichž by se měl realizovat poznávací proces marxisticko-leninské sociologie, nelze zatím zcela jednotně. Samotný výčet jednotlivých rovin, jak ho provádějí jednotliví autoři, se zatím různí. Přesto mezi některými sovětskými i našimi teoretiky se objevuje velmi dobře zdůvodňovaná tendence rozlišovat tři tyto základní roviny. Ze sovětských teoretiků si můžeme uvést kupř. stanovisko V. J. Kozlovského² a z našich sociologů zase K. Rychtaříka a A. Siráckého,³ případně i jmenovaného již F. Zicha.⁴ Uvedené tři roviny jsou řazeny — budeme-li interpretovat názor V. J. Kozlovského — následovně:

1. Historický materialismus — jako obecná sociologická teorie
2. Konkrétní sociologie, zabývající se užšími sociálními problémy
3. Sociologický výzkum

S takto rozčleněnou strukturou marxistické sociologické teorie můžeme zásadně souhlasit. Je to určitá minimální struktura. Nicméně je to dobrá základna, kterou lze dále rozvíjet nebo doplňovat, a to podle povahy zkoumané problematiky, nebo podle potřeb dalšího rozvoje strukturalizace sociologické teorie. Tyto potřeby se objeví zejména tehdy, když si položíme otázku, jak přistupovat k jednotlivým speciálním společenským vědám, neboť i jejich existence má pro sociologii obsahový význam; sociologická teorie nemůže přehlížet výsledky jejich práce. Kromě toho specifickou rovinou ve strukturovanosti sociologické teorie jsou i její vlastní dějiny, dále komplexní propracovávání metod a technik v sociologické práci, jakož i — což zejména v současné době se jeví jako aktuální — výběr určitých základních tematických okruhů pro didaktické účely. Jestliže doplníme strukturu naší sociologické teorie jen o tyto aspekty, promítnou se nám jednotlivé její roviny takto:

Schéma č. 1 :

² Viz *Sociologický časopis*, č 5, roč. 1973.

³ Viz jejich společnou práci *Sociológia myslenia a činu*, Pravda, Bratislava 1976. L. c., str. 7.

Rozčlenění marxisticko-leninské sociologie do uvedených rovin má svůj význam nejen z hlediska logiky výstavby vědy (vymezuje její základní problémové okruhy), nýbrž i z hlediska „dělání pořádku“ v dosavadní diskusi kolem předmětu marxisticko-leninské sociologické teorie a při rozhodování, co do ní patří a co nikoli. Ukazuje se totiž, že jakkoli jsou stanoviska jednotlivých teoretiků různá, je to různost nikoli výlučná. Neměla by tedy být chápána tak, že jeden názor by měl zásadně vyvracet nebo zpochybňovat názor jiný. Názorová rozdílnost zde zpravidla vyplývá z toho, že nejsou vždy totožná výchozí hlediska, z nichž jednotliví teoretikové odvozují své úvahy a konstrukce, případně že se v jejich klasifikacích sledují rozdílné účely. Proto jsme o dělení marxisticko-leninské sociologie do třech rovin (jak bylo uváděno podle V. J. Kozlovského) hovořili tak, že se jedná o členění v jistém smyslu minimální. Jinak s ním plně můžeme souhlasit, neboť se jedná o rámec, který sociologickou teorii dimenzuje, aby měla jednoznačně charakter marxisticko-leninské teorie.

Jestliže však jiné zřetele žádají, aby se v klasifikaci objevilo začlenění i dalších tematických okruhů, bez nichž se sociologická teorie nemůže obejít, je nutné tuto strukturovanost doplňovat, aby byla stále adekvátní potřebám. Tedy ve členění V. J. Kozlovského a ve členění následujícím, kde uvádíme i jiné okruhy, není třeba hledat zásadní rozpornost. To i ono členění může mít svůj účel a podstatné na obou musí být, aby všechna svým rámcem odpovídala marxisticko-leninské teorii. Tak kupř. jako variantu ještě bohatšího členění nám může posloužit strukturování marxisticko-leninské sociologické teorie, jak to činí M. Petrušek ve svém „Úvodu do studia sociologie“.⁶

Toto členění můžeme považovat zase v určitém smyslu za jakési maximum, jež se rovněž nevytéká z rámce marxisticko-leninské teorie, nicméně jeho některé komponenty již mohou vyvolávat námitky nebo pochybnosti, zda je vše tak účelné, jak se zde doporučuje rozdělovat.

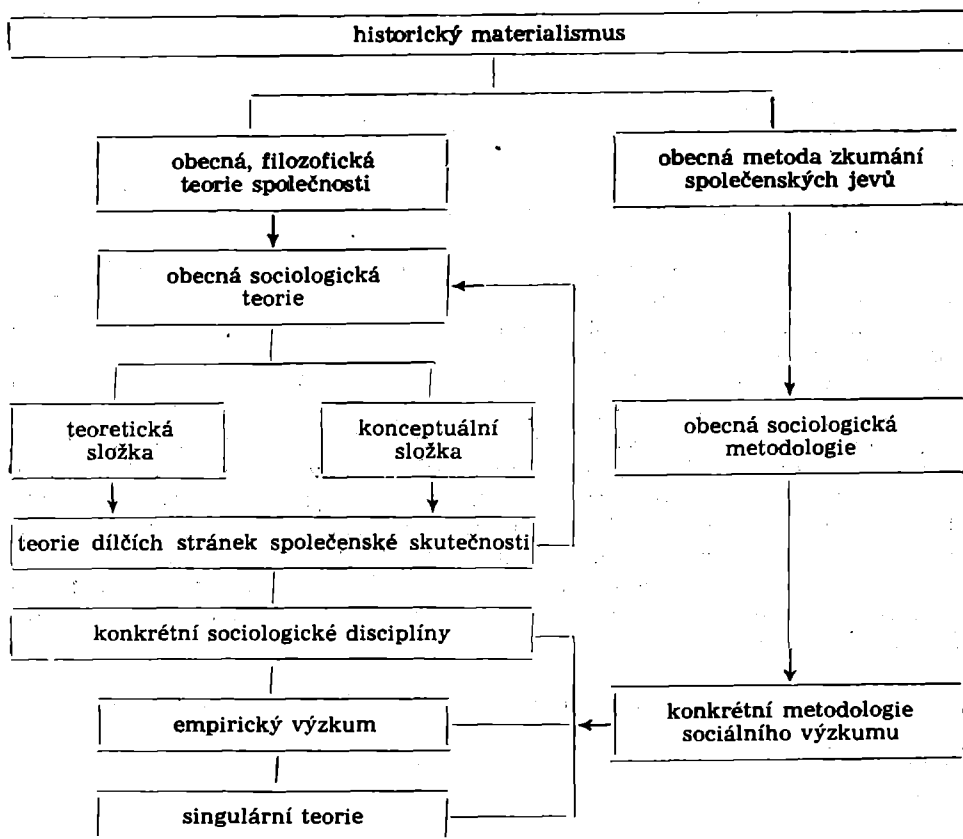
Tato strukturovanost je pojímána uvedeným autorem následovně:

V našich dalších výkladech se nyní zaměříme na podrobnější výklad oněch komponent marxisticko-leninské sociologické teorie, jež jsou obsahově nejvýznamnější. Půjde nám o objasnění významu historického materialismu v marxisticko-leninské sociologii, vysvětlení empirického výzkumu v marxisticko-leninské sociologické teorii, objasnění stanoviska sociologické teorie k jednotlivým speciálním společenským vědám a konečně i o objasnění pojmu konkrétních sociologií.

⁵ V určitém smyslu by se dalo hovořit i o všeobecné sociologii, neboť jde prakticky o analogický postup, jak je kupř. zavedeno v lékařských vědách (ale i jinde), kde existuje rovněž všeobecné lékařství vedle dalších specializací, jež se mohou přímo studovat na vysoké škole (stomatologie, dětské lékařství, hygiena) nebo které se získávají speciální praxí, postgraduálním studiem a atestačními postupy. Nicméně v našem případě by bylo používání termínu „všeobecná sociologie“ zřejmě diskutní; bylo by nutno totiž počítat s nebezpečím zaměňování „všeobecné sociologie“ s „obecnou sociologií“ (tedy historickým materialismem), což v našem případě vůbec není totéž.

⁶ Petrušek M.: *Úvod do studia sociologie*. SPN, Praha 1977.

Schéma č. 2:

A. ROVINA HISTORICKÉHO MATERIALISMU

Základním poznávacím východiskem marxisticko-leninské sociologie je historický materialismus. Je teoretickou a metodologickou základnou (obecnou teorií) pro všechny společenské vědy, a tedy je i nutným sociologickým východiskem. Důvody, proč je historický materialismus chápán zároveň i jako sociologie, rozvádí velmi obsírně kupř. sovětský teoretik D. I. Česnokov. Tuto důvodnost rozvádí následovně: „Objasňování úlohy historického materialismu v sociologii diktuje nutnost rozpracovat vztah mikro a makroanalýzy sociálních procesů. Společnost je celistvým a jednotným sociálním organismem, v němž jako v každém složitém organismu celek determinuje jednotlivé části, které jej vytvářejí.“⁷

Společnost v podobě určité společensko-ekonomické formace je vytvo-

⁷ Česnokov D. I.: *Historický materialismus jako marxisticko-leninská sociologie*. Svoboda, Praha 1975, str. 16.

rem dějin. Proto musíme tuto strukturu odvozovat od zákonitostí společenského vývoje, a stejně tak, jako ze základních strukturálních vztahů vyvozujeme v konečném i další vývojové tendence. Studujeme-li proto strukturu určité společensko-ekonomické formace, nelze vidět jen vztahy mezi jednotlivými elementy, případně jen vztahy v elementech a objasňovat jejich vzájemné funkce (což je de facto jen statický pohled), nýbrž je potřeba právě umět tyto vztaznosti chápat zároveň i v časoprostorovém určení, tj. jaké funkce jednotlivé elementy struktury mají v historickém vývoji; jsou-li hybnými silami, jež pohánějí dějiny vpřed, nebo působí-li konzervativně a jsou tedy brzdou dějin (což je už pohled vývojový, pohled z hlediska dynamiky dějin). Zmíněný D. I. Česnokov objasňuje — a podle našeho názoru zásadně správně — význam historického materialismu jako marxistické sociologie ve třech důležitých aspektech. Říká, že „historický materialismus uplatňuje na poznání společenských jevů:

1. materialismus a materialisticky řeší základní otázku filozofie s přihlédnutím ke specifičnosti společenských procesů a jevů;
2. podává ucelené pojetí společenského života. Zkoumá společnost jako sociálně výrobní organismus. Odhaluje základní zákony a principy fungování společnosti, a to:
 - působení výrobních sil a výrobních vztahů,
 - vztah mezi společenským bytím a společenským vědomím,
 - úlohu mas a vynikajících jednotlivců,
 - význam třídního boje pro společenský vývoj;
3. je metodou poznání společenských jevů; obecnou metodologií sociálního poznání. Vytváří kategorie, které odrážejí specifikum společenských jevů a které dotvářejí nejen světový názor v oblasti společenské reality, ale jsou i základními kategoriemi pro všechny ostatní společenské vědy“.⁸

Historický materialismus je tedy nejvyšší rovinou sociologického poznání, které se zabývá společností, její strukturou a vývojem v celkovém komplexu.

B. EMPIRICKÉ POZNÁNÍ JAKO ROVINA MIKROPOHLEDŮ NA SPOLEČNOST

Další důležitou rovinou marxisticko-leninské sociologie je empirické poznání, které se uskutečňuje různými formami empirického přístupu ke společenské skutečnosti, převážně různými formami empirických sociologických výzkumů. Při empirickém výzkumu se provádí zkoumání sociálních jevů a zpřesňuje se jejich poznání na fakta. Prostřednictvím určitých metod a technik sociologického výzkumu se získávají důležité empirické údaje, jež jsou východiskem dalších analýz a dalšího zevšeobecnování.

Zatímco historický materialismus poskytuje obecný pohled na společnost z hlediska makropohledu, je empirický výzkum již úzce spjat s konkrétní společenskou realitou v jejím detailu. Je to pohled z pozice přímého

⁸ L. c., str. 39.

nazírání společenských jevů, společenských procesů a vztahů. Přitom zásadou tohoto stupně poznávání společenské reality je, aby byly respektovány obecné principy marxisticko-leninské gnoseologie. Bojujeme proti lacinému setrvávání na holém popisu jevů a vytváření jen úzkých pragmatických závěrů, jež se týkají jen dílčích, izolovaných stránek společenské reality. Naopak, spojujeme empirický přístup s určitými výchozími předpoklady, jež nám dovoluje vytvořit celková světónázorová rovina. Přitom vidíme v tomto spojení oboustrannou závislost, neboť jestliže teoretická zevšeobecnění nemají být jen dovednou spekulací, musí se vždy určitým způsobem opírat o studium empirických faktů, a stejně tak empirická fakta, nemají-li zůstat jen povrchní rovinou v našem poznání, musejí se opírat o podstatné, širší souvislosti.

Tyto obecné gnoseologické zásady se pak v konkrétním sociologickém výzkumu, v němž se realizuje empirický přístup ke společenské skutečnosti, promítají do respektování tří důležitých principů: Jsou to:

- a) leninský přístup k faktům,
- b) konkrétně historický přístup ke každé dílčí sociální skutečnosti,
- c) třídní přístup ke společenské skutečnosti.

a) leninský přístup k faktům

Smysl pro fakta a jejich zhodnocování v dalších procesech vědecké abstrakce jsou jedním z nejvýznačnějších znaků marxistické teorie. Vyznačovali se jím zakladatelé marxismu — a v leninském stylu patří úcta k faktům k nejcharakterističtějším znakům vědecké analýzy, zobecňovacích procesů i aplikace v praktické politické práci a řízení společnosti. Jak píše A. Sirácky a K. Rychtařík v citované již publikaci „Sociológia myslenia a činu“: „Každý závěr a každé rozhodování orgánů společenské praxe bylo za Leninova vedení podloženo studiem co největšího množství faktů a praktických zkušeností. To byl způsob, který umožňoval vysvětlit společenský jev v souboru jeho podstatných znaků a vztahů, protože podstata se projevovala ve vztazích k jiným podstatám.“⁹

Leninovy názory na přístup k faktům a operování s nimi jsou velmi plasticky vyjádřeny v jeho nedokončeném článku „Statistika a sociologie“. Hovoří se zde o významu zkoumání faktů v jejich celku, v jejich souvislostech následovně:

„Fakta, když je zkoumáme v jejich celku a v širších souvislostech, nejenže jsou ‚neúprosná‘, ale jsou i nepochybně přesvědčivá. Faktiky, když je zkoumáme mimo celek, mimo souvislost, když jsou vytržené a nahodilé, jsou hračkou, anebo i něčím horším... Aby to byl skutečný základ, je třeba brát ne jednotlivá fakta, ale celé soubory faktů, jež souvisejí s rozebíranou otázkou bez jediné výjimky, neboť jinak vznikne nevyhnutelně podezření, a celkem oprávněné podezření, že fakta jsou volena a nebo vybrána svévolně a že místo objektivní souvislosti a vzájemné závislosti

⁹ L. c., str. 42.

historických jevů v jejich celku se tu předkládá „subjektivní“ argumentace, třeba na ospravedlnění nějaké špinavé věci.“¹⁰

Zdroje faktů jsou rozličného druhu. Můžeme vycházet z finálních materiálů společenskovedních disciplín, jako jsou statistika, ekonomie, demografie apod., jakož i z materiálů částečného rozsahu, ale speciálního obsahu svým zaměřením, jak představují zpravidla výsledky vlastních zkoumání. Kromě toho nelze pomíjet ani tzv. materiály nahodilého charakteru, jež se objevují při některých výzkumech jiných badatelů, kteří sledují jiné cíle, nicméně jejich zjištění signalizují určité jevové skutečnosti, jež vybízejí k tomu, aby dotyčná problematika byla hlouběji a šířeji otevřena.

U faktů každé kategorie pak hraje důležitou úlohu jejich stáří. Prudká dynamika společenského života vyžaduje stále ověřování platnosti faktů a získávání nových údajů. Znamená to být nepřetržitě na úrovni hodnověrnosti a přesnosti poznatků o zkoumané realitě. Tímto důležitým aspektem se ovšem přímo dostáváme k vysvětlení dalšího významného principu pro sociologický výzkum, který je nutno respektovat při pořizování i zpracovávání dat a vůbec empirického materiálu.

b) konkrétně historický přístup k sociálním jevům

Při empirických výzkumech je respektování tohoto principu naprosto nezbytné. Sociální realita — jak bylo již řečeno — se vyznačuje prudkou dynamikou, prudkým dialektickým vývojem, který poznamenává každý jev (ať se jedná o proces nebo vztah), zcela určitou specifikou, typickou vlastností nebo zvláštnostmi, jež mají nejen své určité příčiny, ale i účinky (důsledky funkční a disfunkční).¹¹ Je proto nezbytné při studiu i sebemenšího elementu společenské reality nezapomínat na základní historické souvislosti, dívat se na každý problém z hlediska toho, jak určitý jev vznikl v dějinném vývoji (co determinovalo jeho vznik), jakými etapami procházel ve svém vývoji (a to zase v odpovídajících kauzálních vazbách) a z tohoto hlediska usuzovat, čím je daný jev, daná sociální skutečnost nyní, případně, k čemu by měl tendovat. Znamená to zkoumat jevy společenského života v jejich pohybu, v procesu změny a transformací, a to nikoli v procesu změn izolovaných od ostatního světa (jako něco, co samo roste, mění se samo o sobě), nýbrž právě v souvislostech s ostatními jevy, v souvislostech s jejich celkovým vývojem. Znamená to vidět společenskou realitu očima příslušné doby, v podmínkách jejího vzniku a v takové pozici, která dovoluje postihnout podstatné známky dalších vývojových

¹⁰ Lenin V. I.: *Spisy*. Sv. 23, str. 116.

¹¹ Socialistický řád, který odstraňuje vykořisťování, umožňuje zároveň každému plně ekonomické zajištění nejen v období jeho pracovní aktivity, ale i v době, kdy lidé odcházejí do důchodu, nebo — kdy jako nová generace — procházejí kvalifikační přípravou, aby se mohli v období své pracovní aktivity co nejlépe uplatnit. Toto hospodářské zajištění je vysoce funkční tím, že všeobecně umožňuje dobrou výživu celé populace, případně jiné zaopatření. Zároveň je však potřeba i výchovnými a politicko-organizačními opatřeními zabezpečovat, aby nevznikly disproporce v podobě jednostranného konzumentství, nebo aby se jednostranně nezdůrazňovala jen „zajištěnost“, „zaopatřenost“ atd., což by v tomto smyslu byly jevy již vysoce disfunkční.

trendů. Právě tato vazba mikrostruktur mezi sebou i vazba mikrostruktury na makrostrukturu v celkovém komplexu dovoluje s odpovídající přesností určit nejen odvozenost dílčího elementu od celku (a jeho závislost na celku), ale i funkci elementu vůči celku, tj. význam, aktivnost, úlohu elementu vůči celku, ostatním skutečnostem. Právě tyto stránky v empirickém výzkumu umožňují překonat úzký statický pohled na společenskou strukturu — a naopak dovolují postihnout síly, jež stimulují další vývoj, nebo — v opačném smyslu — představují konzervativní elementy, které brzdí, tlumí, vývojové tendence.

Uvědomění si těchto nutných vztahů mezi empirickými pohledy na skutečnost a širšími společenskými souvislostmi je velmi důležité. Brání jednak sklouznutí na pouhou pozitivistickou popisnost a věnování se jen dílčí (elementární) problematice, jak bývá typické pro buržoazní empiricismus, jednak prohlubuje poznání a umožňuje teorii účinnou aplikovatelnost, která je na úrovni daných historických potřeb i možností. Můžeme to třeba velmi názorně vidět na sociologických aspektech v etnografii. Etnografie maximálně využívá empirického materiálu. Prakticky je závislá na sbírání a studiu výtvorů lidových kultur. Sociologie pak dovoluje této disciplíně odhalovat řadu zajímavých i důležitých vztahů. Nicméně, když by i toto důležité hledisko sociologie setrvalo na pouhém empirismu a nedovedlo postihnout sociální vazby v lidové kultuře v odpovídajících časoprostorových souvislostech a vývojových společenských trendech, zůstávala by teorie v této oblasti na pozici pouhého konzervování lidových výtvorů a tradic, případně i na pozici nechvalného staromilství. Zatím však současnost, která má přirozený a vřelý vztah k tradicím, žije ve své době již jinými představami a hodnotovými orientacemi. A zde může konkrétně historický přístup pochopit časovou obsahovou kontinuitu, případně i diskontinuitu, a odhalit, které prvky z dávných tradic si nezaslouží pouhou muzeální konzervaci, nýbrž mohou být životaschopné i funkční v nových společenských poměrech (často jen za cenu drobné inovace), zatímco jiné prvky by již figurovaly jako přežitky a mají na nejvyšší hodnoty pro archivování v depozitářích.

c) třídní přístup k sociální realitě

V třídním přístupu ke konkrétním společenským jevům se projevuje zcela bezprostředně vazba mezi empirickým zkoumáním a širšími světónázorovými hledisky. Vzpomeneme-li ještě jednou publikace A. Siráckého a K. Rychtařika „Sociológia myslenia a činu“, pak je vhodné v této souvislosti ocitovat jeden z názorů obou autorů: „Ani jedna společenská disciplína nepůsobí v prázdňém prostoru. Její pohyb má vždy společenský dosah... Ve společenských vědách se pak objektivní pravda neoddělitelně spojuje s třídním, stranickým zájmem. Třídnost a stranickost se někdy staví do protikladnosti s objektivností a vědeckostí. V marxismu však objektivismus a objektivnost přesně rozlišujeme. Zatímco objektivismus je jen zdáním objektivnosti a nezaujatosti, skutečná objektivnost ve společenských vědách v žádném případě není protipólem stranic-

kosti.¹² My bychom to zde pak mohli doplnit prostým, ale velice pravdivým a jednoznačně srozumitelným výrokem: „Straníme vědecké pravdě, straníme tomu, co je pokrokové. Náš třídní zájem nestojí na interesech, které by byly v rozporu s pokrokem. Proto náš třídní zájem může stavět na vědeckosti a je základem vědeckosti.“ A proto i postulát třídnosti stavíme v sociologickém zkoumání zcela programově jako jeden ze základních principů vědecké práce.

Dynamika společenských procesů vyžaduje neustálou analýzu sociální, třídní struktury. Teorie třídního boje pak dovoluje určit základní, rozhodující společenské příčiny a hybné síly, které vedou k činům a událostem, vysvětluje úlohu a význam jednotlivců a skupin při uskutečňování společenských procesů. Toto nám též umožňuje orientovat výzkum na podstatné od nepodstatného a správně se orientovat v množství získaných faktů. Konečně, tím si též zajišťujeme spojování našich výzkumů s potřebami revoluční praxe. Vycházíme tak z možností i potřeb společnosti. Marxistický vědec, který se řídí ve společenské teorii principem třídnosti, provádí výzkum vědomě z hlediska potřeb a zájmů dělnické třídy. Slouží tím nejen politickým úlohám proletariátu, dělnické třídy, ale i objektivním historickým trendům. Je to vědomá, programová služba pokroku, a tedy i té třídě, která je nositelem pokroku.

C. ROVINA KONKRÉTNÍCH SOCIOLOGIÍ

Empirickému poznání je nejbližší rovina, která zevšeobecňuje vlastnosti jednoho a téhož druhu sociálních jevů, procesů a vztahů — např. života mládeže, rodiny, problematiky v oblasti kultury, problematiky z oblasti sociální patologie (jako je alkoholismus, kriminalita atd.), územních celků apod. Je to rovina, kterou můžeme nazvat též rovinou částečných, případně dílčích zobecnění.

Sociologie v této rovině zkoumá jednotlivé společenské jevy jako soubory, jež jsou však částmi širších sociálních celků, a objasňuje jejich specifické znaky a vlastnosti. Umožňuje poznávat relativně samostatné zákonitosti v menších společenských celcích, ve zvláštních procesech a situacích.

Je potřeba ovšem zdůraznit, že když hovoříme o této rovině a máme na mysli dílčí nebo částečná zobecnění, nejedná se jen o slovní odlišnost ve vztahu k nemarxistickým teoriím středního dosahu. Pojmový obsah nemarxistických teorií středního dosahu a marxistických sociologických koncepcí je podstatně odlišný. Toto odlišné zaměření obou koncepcí je nutno vidět zejména v těchto směrech:

a) Zatímco nemarxistické teorie středního dosahu projevují snahu dospívat k zobecnování jen jedním směrem, od dílčí empirie k obecnějším závěrům, mohli bychom říci od zdola nahoru, naše marxistická sociologická koncepce akcentuje ve svém teoretickém úsilí i druhý směr: od obecných závěrů ke konkrétním jevům.

b) Rovina dílčích zobecnění je poznávání sociálního života ještě v urči-

¹² L. c., str. 46 a 49.

té mikrorovině (respektive mezorovině). Je to zhodnocování empirie, avšak nikoli jen z pozice samoučelnosti nebo izolovanosti ve vztahu k celku, nýbrž naopak: ve vztahu k celkové sociální struktuře a jejím vývojovým tendencím, případně i zpětně, tj. ve směru od celku k jednotlivostem. Jen tak můžeme pochopit kořeny určitých stránek společenského života, aby se tyto mohly buďto podporovat, jestliže společnosti záleží na jejich udržení a dalším rozvoji, nebo eliminovat, aby se určité nežádoucí jevy (v podobě vztahů, procesů nebo výtvorů) odstraňovaly. Sociální problémy mají totiž otevřenou formu. Tak jako mohou určité jevy narůstat v určitých podmínkách (např. chuligánství, alkoholismus, prostituce apod.), neboť tyto jsou pro ně dostatečně živnou půdou, tak po změně podmínek se vytváří prostor pro jevy zcela jiného druhu. A právě zde se musí projevit další důležitá a podstatná odlišnost marxistického pojetí dílčích zobečnění od pojetí nemarxistických, což se ukazuje markantně právě v případě teorie středního dosahu. Teorie středního dosahu chtějí dospět k dělení určitých specifických společenských mikrostruktur nedialekticky, jako k určitým svébytným, víceméně separovaným a trvalým komplexům jevů. Proto i jejich úsilí o vytvoření celého systému speciálních sociologických teorií je víceméně marné, neboť je ovlivňováno nepodstatnými zevními vlivy a nikoliv organickou návazností, která je nutná mezi jednotlivými elementy, jež jsou součástí jedné velké struktury. Tyto otázky ovšem již souvisejí s tematikou, která se týká různého charakteru společenských zákonitostí, což rozebíráme dále.

c) Z pozice mikropohledů se projevuje problematika šíře či specifčnosti společenských zákonitostí různě. Samotné specifické zákonitosti se uplatňují v životě jednotlivých společenských struktur velice pestře. Specifické zákonitosti se uplatňují v životě jednotlivých společenství i v realizaci vztahů a procesů mezi nimi.

Jednotlivé sféry společenského života mají rovněž své zákonitosti. A tak bychom mohli pokračovat i dál; stručně řečeno, všude bychom nacházeli určité specifikum, jež zasluhuje pozornost společenské teorie. Nelze pochybovat o tom, že právě v těchto aspektech může sociologická teorie v dílčích zobečněních vidět svou významnou funkci. Nelze zde však zároveň nevidět i nutnost velmi střídlivých přístupů k řešení jednotlivých problémových okruhů. Velmi případně kritizuje kupř. A. Sirácky a K. Rychtařík některé bezbřehé tendence k nedialektickému drobení společenskovědní problematiky na nekonečné množství disciplín, odvětvových specializací apod., takže vzniká nebezpečí, že každá zevní jevová různost by nejraději žádala ustavení samostatného vědního oboru. Oba autoři to interpretují slovy: „Co objekt, to nová disciplína. Nebezpečí tohoto přístupu spočívá zejména v tendencích, které nerespektují zařazení zkoumaných jevů do širších kauzálních souvislostí a snaží se posuzovat svůj předmět ‚o sobě‘, bez ohledu na jeho skutečný kontext. . . Jestliže chceme, aby řešení otázek ‚středního dosahu‘ otevřelo cestu střídlivému řešení otázek ‚velkého dosahu‘, musíme prozkoumat a zejména prohloubit spojení s tím, co má v marxismu nejen konkrétní dočasnou, ale především všeobecnou (dlouhodobou a perspektivní) platnost.“¹³ Toto prohloubení poznatků, jež plynou

¹³ L. c., str. 64–65.

z dílčího zobecnění, nám zase umožní spojení této roviny s rovinami, kde získáváme poučení o působení ještě obecnějších zákonitostí.

D. ROVINA INTERDISCIPLINÁRNÍ SYNTÉZY (NEBO POMEZNÍCH PROBLÉMŮ)

Další rovinou, bez které by nebyl možný plnohodnotný rozvoj marxisticko-leninské sociologické teorie, je rovina pomezních problémů. I tuto rovinu je potřeba považovat za velmi významnou, neboť na jedné straně se dotýká empirického výzkumu (opírá se o jeho zjištění), eventuálně i určitých dílčích zevšeobecnění, na druhé straně pak umožňuje další, respektive hlubší a organičtější spojení s nejvšeobecnějšími poznatky. Spojení dílčích poznatků s obecnou teorií historického materialismu nemusí totiž probíhat vždy bezprostředně; naopak velmi často může frekventovat mezičlánky, kterými jsou poznatky dalších společenských věd. Můžeme tuto rovinu nazvat proto také rovinou interdisciplinárních přístupů, případně ještě výstižněji — rovinou interdisciplinární syntézy. Respektování těchto aspektů je nutné z následujících důvodů:

a) Interdisciplinární přístup umožňuje řešit nesmírně závažné otázky, jež patří do tzv. pomezní problematiky. Toto je prostor v současné době i poměrně úrodný pro vědecké objevy. Řada teoretiků dokonce tvrdí, že rozvinutý stupeň současného vědeckého bádání nutí částečně upravit naše názory na předměty jednotlivých věd. Dosavadní teoretická praxe byla zvyklá na to, že každá věda se snažila přesně ohraničit předmět své působnosti a soustřeďovat se výhradně na tuto problematiku, případně se vystríhat problematiky, která do tohoto předmětu zcela nezapadala. Z hlediska dělby práce v určité vývojové fázi to byl naprosto správný postup. I marxistická metodologie neodmítá postupy, kdy dochází k určitému — jakoby metafyzickému — vytržení některých jevů z jejich přirozeného postavení v celkové struktuře vztahů, ovšem jen za tím účelem, aby dotyčný jev mohl být naprosto podrobně prozkoumán do náležité hloubky, neboť potom mohou být poznané zákonitosti zase efektivně využity při praktické aplikaci ve všech přirozených souvislostech. S postupem vývoje jednotlivých věd se však zdá, že jednotlivé předměty vědních disciplín jsou již tak ucelené prozkoumány, že v tomto rámci nelze očekávat nějaké zcela převratné objevy. Ukazuje se však, že právě pomezi jednotlivých oborů bylo dosud zanedbáváno a že právě zde je prostor, který žádá pečlivé zkoumání; a právě zde je nutný interdisciplinární přístup. Sociologie je pak vědou, kde tento fakt je obzvlášť důležitý a programově by měl být respektován.

b) Celá řada společenských věd, např. historie, pedagogika, etika, politická ekonomie, psychologie (a zejména sociální psychologie), právní vědy, teorie dělnického hnutí, vědecký komunismus atd. dospěly ve svém vývoji k významným objevům, jež jsou aplikovány v praxi, v konkrétním společenském životě. Tyto poznatky není možné přehlížet, nýbrž naopak musíme je brát v úvahu, srovnávat je s dalšími sociologickými zjištěními a využívat je tedy v celkové konstrukci sociologické teorie — a rovněž naopak, musíme umět využívat sociologie v těchto společenských vědách.

Tento představeň před obecnou teorií má pro vědu veliký význam. Je možné konečně v této souvislosti připomenout, že i marxismus vznikl z této mezioborové frekvence a i nadále je na ní budován a rozvíjen. Nebýt Marxových významných ekonomických studií a objevení nadhodnoty, jeho studia a přehodnocování utopistického socialismu, jakož i hlubokého studia všech základních pramenů, týkajících se dějin lidstva i formování světových názorů po celé délce dějin filozofie, nebyl by tak geniálně dovršen materialistický světový názor i v oblasti společenských jevů, nevzniklo by pochopení významu dělnické třídy pro další vývoj historie. Prostě nevznikl by marxismus, jako celý komplex teoretických disciplín s onou obrovskou možností praktické aplikace na celé společenské dění.

Závěrem můžeme shrnout, že přes značné složitosti, jimiž se vyznačuje společenskovědní problematika (a které zčásti odhalil uvedený příspěvek), se postupně ujasňuje chápání předmětu marxisticko-leninské sociologie i jednotlivých společenských věd. Nicméně, metodologická problematika se nevztahuje jen k otázkám předmětu marxisticko-leninské sociologie a jejího vztahu k historickému materialismu a k ostatním společenskovědním disciplínám. Velice složité otázky je nutno v tomto smyslu řešit i v oblasti vlastních metod a technik sociologické práce. Řešení těchto otázek by však přesahovalo rámec této stati. Z těchto důvodů bude tato problematika autorem projednána na jiném místě. Nicméně její závažnost je nutno připomenout již zde.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА КОМПЛЕКСНОСТИ В МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОЙ СОЦИОЛОГИИ

Марксистско-ленинская социология сходна, по мнению автора, в своей высшей степени обобщения с проблематикой исторического материализма. Поэтому никак не мешает понимать исторический материализм как составную часть философии (ту часть, которая специализируется на решение самых общих общественно-научных проблем), одновременно и составную часть социологии (де-факто ту часть социологии, которая развивается на высоком уровне обобщения), которую можно обозначить как общую социологию.

Марксистско-ленинскую социологию нельзя, конечно, развивать только на этом общем уровне. В статье выражено и обосновано мнение, согласно которому необходимо развивать в марксистско-ленинской социологии также исследование общественно-научной проблематики и на более низких уровнях обобщения: на уровнях специализированных явлений (таким образом возникают конкретные социологические дисциплины: социология семьи, социология промышленности, социология сельского хозяйства, социология молодежи, социальная патология и так далее), на уровне междисциплинарного синтеза (социологическое использование сведений по областям других общественных наук: этики, социально-правовых дисциплин, педагогики, этнографии и так далее) и на уровне конкретного анализа отдельных детальных явлений общественной реальности путем эмпирического исследования.

Одновременно в статье упоминаются аналогичные взгляды некоторых других чешских и советских теоретиков, различающих например только три уровня в познавательном социологическом процессе (автор в основном согласен, но, однако, считает его некоторой минимализацией структуры марксистско-ленинской социологии), вместе с тем автор приводит также и взгляды, стремящиеся к еще сложному истолкованию структуры марксистско-ленинской социологии.

LA RÉALISATION DU PRINCIPLE DE LA COMPLEXITÉ DANS LA SOCIOLOGIE MARXISTE-LÉNINISTE

La problématique de la sociologie marxiste-léniniste est — de l'avis de l'auteur — identique quant à son niveau le plus haut et le plus général à la problématique du matérialisme historique. Par conséquent, on ne voit pas d'inconvénient de concevoir le matérialisme historique comme une partie composante de la philosophie (la partie qui se spécialise dans la solution des problèmes des sciences sociales les plus généraux) ainsi qu'une partie composante de la sociologie (de facto la partie de la sociologie qui est développée au niveau d'une haute généralité) qu'on peut désigner sous le terme de sociologie générale.

Certes, la sociologie marxiste-léniniste ne peut être développée exclusivement à ce niveau général. Dans la présente étude on exprime l'opinion, justifiée par les arguments, qu'il est indispensable de développer dans le cadre de la sociologie marxiste-léniniste aussi la connaissance de la problématique des sciences sociales aux niveaux plus bas: aux niveaux des phénomènes spéciaux (c'est ainsi que les sociologies concrètes se constituent: la sociologie de la famille, celle de l'industrie, celle de l'agriculture, celle de la jeunesse, la pathologie sociale, etc.), aux niveaux de la synthèse interdisciplinaire (la mise en valeur sociologique des acquis fournis par différentes sciences sociales telles que l'éthique, les disciplines du droit social, la pédagogie, l'ethnographie, etc.) et aux niveaux des micro-aspects partiels de la réalité sociale (l'examen empirique de différents aspects détaillés de la vie sociale).

Dans la présente étude on signale en même temps les points de vue analogues d'autres chercheurs tchèques et soviétiques qui ne distinguent que trois niveaux dans le processus cognitif sociologique (en principe, l'auteur partage l'opinion de ces chercheurs, cependant il la considère comme une minimalisation de la structure de la sociologie marxiste-léniniste) et, par contre, il présente aussi les points de vue de caractère opposé qui tâchent de différencier encore plus en détail la structure de la sociologie marxiste-léniniste.

